

Η ΔΟΜΙΚΗ ΣΥΣΤΗΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΗ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΜΕ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΑΠΟ ΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

Βουλγαρίδου Μαρία¹

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο αναλύεται η χρησιμότητα της δομικής συστημικής προσέγγισης στη συμβουλευτική με οικογένειες προσφύγων από τη Μέση Ανατολή κατά την άσκηση της Κοινωνικής Εργασίας σε πλαίσια αρωγής και κοινωνικής φροντίδας. Οι οικογένειες προσεγγίζονται με βάση τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους, όπως αυτά έχουν επηρεάσει τη δομή, τους ρόλους, το σύστημα αξιών και τις συμπεριφορές των μελών της οικογένειας, σε συνδυασμό με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους, οι οποίες όμως δεν συνιστούν αυτόνομο στοιχείο της συγκεκριμένης εργασίας.

Λέξεις κλειδιά: Δομική προσέγγιση, Προσφυγική οικογένεια, Συμβουλευτική.

Εισαγωγή

Η συστημική προσέγγιση στην οικογενειακή θεραπεία/συμβουλευτική αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1950 (Haefner, 2014). Η συστημική οπτική ανίχνευσε τη δομή, την πολυπλοκότητα και τη διάρθρωση της οικογένειας, ανοίγοντας το δρόμο για την περαιτέρω μελέτη των σχέσεων και των μοντέλων συμπεριφοράς που αναπτύσσονται σε μια οικογενειακή δομή. Η συστημική προσέγγιση διερευνά την ιστορία της οικογένειας και τις σχέσεις των ατόμων που «γράφουν» αυτή την ιστορία. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε οικογένειες αλλά και σε άτομα, δεδομένου ότι τα άτομα δεν γίνονται κατανοητά μόνο ως μονάδες, αλλά αναγνωρίζονται ως μέλη μιας οικογένειας, καθώς η οικογένεια θεωρείται ως μια δυναμική συναισθηματική μονάδα, αενάως παρούσα στο θυμικό των μελών της, ακόμη και χωρίς φυσική παρουσία (Haefner, 2014, Kerr, 2017).

Η δομική προσέγγιση στη συστημική σκέψη συνδέεται με τους Minuchin και Nichols (1998), οι οποίοι ανέπτυξαν την άποψη ότι η οικογενειακή θεραπεία/συμβουλευτική θα πρέπει να εστιάζει στη δομή και στο πλαίσιο της οικογένειας. Η προσέγγιση αυτή έχει ως στόχο την αλλαγή της οργάνωσης της οικογένειας μέσω της αλλαγής των «θέσεων» των μελών στην οικογένεια. Με την αλλαγή αυτή, αλλάζει η εμπειρία του κάθε ατόμου, μεταμορφώνοντας τη συνολική δομή της οικογένειας. Ο/η σύμβουλος κατευθύνει τις παρεμβάσεις του/της στα

---

1. Κοινωνική Λειτουργός – Συστημική Ψυχοθεραπεύτρια (Δρ.), Ε.Δι.Π. Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής.

άτομα ή στις σχέσεις αλληλεπίδρασης του οικογενειακού συστήματος που είναι περισσότερο δεκτικά στην αλλαγή, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στα αλληλεπιδραστικά πλαίσια και την κυκλική αιτιότητα. Διατυπώνονται τρεις βασικές υποθέσεις: α) τα άτομα βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση με το περιβάλλον τους, β) τα άτομα έχουν τη δυνατότητα να αλλάξουν/τροποποιήσουν το περιβάλλον τους μέσω της συνεχούς αλληλεπίδρασης και της κυκλικής αιτιότητας που δημιουργείται με αυτό και γ) η αλλαγή/τροποποίηση του περιβάλλοντος προκαλεί αλλαγές/μεταβολές στον χαρακτήρα και τη συμπεριφορά των ατόμων. Επίσης, μια σημαντική θέση της δομικής προσέγγισης είναι ότι μια λειτουργική οικογένεια τροποποιεί συνεχώς τη δομή της, ανταποκρινόμενη στις αναπτυξιακές ανάγκες των μελών της και προσαρμόζεται αναλογικά στις ψυχοπαιδικές συνθήκες του περιβάλλοντός της. Η εσωτερική οργάνωση της οικογένειας διαμορφώνεται από υποσυστήματα τα οποία οριοθετούνται από κανόνες οι οποίοι προσδιορίζουν ποιο μέλος συμμετέχει σε ποιο υποσύστημα και με ποιον τρόπο. Το πρώτο υποσύστημα είναι αυτό των συζύγων, το οποίο οριοθετεί τις εκατέρωθεν μεταξύ τους υποχρεώσεις, δικαιώματα και φροντίδες. Το δεύτερο είναι αυτό των γονέων το οποίο εστιάζει στην εμπλοκή των γονέων στην ανατροφή των παιδιών και στο πλέγμα των σχέσεων με αυτά και το τρίτο είναι αυτό των αδελφών μεταξύ τους και στο πώς διαχειρίζονται τα μέλη του την εξουσία των γονέων, τις σχέσεις μαζί τους αλλά και τις μεταξύ τους σχέσεις.

Στη δομική προσέγγιση συμπεριλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, οι πεποιθήσεις που σχετίζονται με την «ιεραρχία» στους κόλπους της οικογένειας, αντίληψη η οποία είναι συμβατή με τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά πολλών οικογενειών προσφύγων, όπως οι οικογένειες από χώρες της Μέσης Ανατολής (Abudabbeh, 1996). Για τις πληθυσμιακές ομάδες που προέρχονται από αυτές τις περιοχές, είτε από τα αστικά κέντρα είτε από την επαρχία, η οικογένεια, στην πυρηνική και την εκτεταμένη μορφή της, αποτελεί τον κυρίαρχο θεσμό εισδοχής στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Σε αυτές τις οικογένειες είναι κυρίαρχο αξιολογικά το πατριαρχικό μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο οι παππούδες και οι γονείς, (ιδιαίτερα ο παππούς-πατέρας), είναι «ηγέτες» της οικογένειας και σε πολλές περιπτώσεις, εάν οι παππούδες και οι γονείς δεν είναι παρόντες/παρούσες, ακολουθώντας αυτό το πρότυπο οργάνωσης, το μεγαλύτερο από τα αδέρφια ανέρχεται στην ιεραρχία της οικογένειας (Daneshpour, 2007).

Με αυτή τη συλλογιστική, η δομική συστημική προσέγγιση δύναται να ενταχθεί στις μεθόδους και πρακτικές της Κοινωνικής Εργασίας όταν ασκείται συμβουλευτική σε οικογένεια προσφύγων με αυτά τα χαρακτηριστικά. Με αυτή την προσέγγιση ερμηνεύεται η

συμπεριφορά των μελών της μέσα σε ένα λογικό πλαίσιο οικογενειακού συστήματος αλλά και του συστήματος της ευρύτερης κοινότητας, εφαρμόζοντας ανάλογες παρεμβάσεις (von Schlippe & Frank, 2013). Η προσήλωση της οικογένειας σε παραδοσιακά μοτίβα συμπεριφοράς καθώς επίσης και οι πρακτικές πειθούς των μελών της, οι οποίες συχνά αντιβαίνουν των πολιτισμικών δεδομένων της χώρας υποδοχής, δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται από τον/την σύμβουλο ως ενδείξεις παθολογικής συμπεριφοράς ή θεμάτων ψυχικής υγείας. Η “ετικετοποίηση” αυτών των συμπεριφορών αποπροσανατολίζει τον/τη σύμβουλο από την αντίληψη της πραγματικότητας της οικογένειας και από την οπτική της, η οποία τις περισσότερες φορές αφορά στην προσπάθεια διατήρησης της συνοχής της, μέσα σε ένα διαφορετικό πολιτισμικά και συχνά εχθρικό περιβάλλον (Harper–Dorton & Lantz, 2007). Η χρησιμοποίηση της δομικής προσέγγισης ανταποκρίνεται σε αυτή την προσπάθεια της οικογένειας. Ουσιαστικά πρόκειται για μια συμβουλευτική διαδικασία σύνθεσης της πολιτισμικής ταυτότητας με τη δομική συστημική προσέγγιση, η οποία θα αναγνωρίζει και θα αξιοποιεί τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά και τις παραδοσιακές αξίες των οικογενειών (Garcia, 2016).

Το πλαίσιο

Τα προβλήματα της προσφυγικής οικογένειας συνδέονται με δυο κυρίως πλαίσια: το ψυχοκοινωνικό και το κοινωνικο-οικονομικό (Segal & Mayadas, 2005). Οι κοινωνικές διακρίσεις που υφίστανται, τα προβλήματα επιβίωσης που αντιμετωπίζουν καθώς και η ανεπαρκής και συνήθως ασυντόνιστη βοήθεια που δέχονται από κοινωνικές υπηρεσίες και οργανώσεις αρωγής, δημιουργούν ένα ζοφερό κοινωνικό συγκείμενο, εντός του οποίου είναι υποχρεωμένη να διαβιεί η προσφυγική οικογένεια. Πολλά ζητήματα ανακύπτουν επίσης ως απόρροια της δυσχερούς επικοινωνίας και της δυσκολίας στην κατανόηση των κανόνων και των περιορισμών της χώρας υποδοχής. Καθώς η οικογένεια βιώνει αυτό το εξωγενές χρόνιο και διαρκές άγχος, υποχωρεί σε χαμηλότερο επίπεδο λειτουργικότητας, με αποτέλεσμα την πιθανή ανάπτυξη δυσλειτουργικών συμπεριφορών (Heafner, 2014). Μια άλλη πηγή προβλημάτων είναι οι διαφορές μεταξύ των πολιτισμικά αποδεκτών συμπεριφορών τόσο της χώρας καταγωγής όσο και της χώρας εγκατάστασης. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό (και αναμενόμενο) οι κοινωνικοί λειτουργοί να μπορούν να αξιολογήσουν διεξοδικά τους πόρους και τις δυνατότητες των οικογενειών προσφύγων και μεταναστών για την πολιτισμική, κοινωνική και οικονομική τους ένταξη. Πρέπει να είναι σε θέση να προσφέρουν προτάσεις, να συν-οικοδομούν μαζί με την προσφυγική οικογένεια ρεαλιστικούς και πολιτισμικά

συμβατούς στόχους και να βοηθούν στην επίτευξή τους, στο πλαίσιο ενός από κοινού διαμορφωμένου πλάνου (Harper–Dorton & Lantz, 2007).

Η δομική συστημική προσέγγιση στη συμβουλευτική με οικογένειες προσφυγικού προφίλ με καταγωγή από χώρες της Μέσης Ανατολής φαίνεται ότι προσιδιάζει ως ιδιαίτερα αποτελεσματική για την άσκηση της Κοινωνικής Εργασίας με οικογένειες προσφύγων, οι οποίες αντιμετωπίζουν μοναδικές προκλήσεις, λόγω του τρόπου με τον οποίο η «συνάντηση» των πολιτιστικών αξιών τους με αυτές της χώρας υποδοχής επηρεάζει τα μέλη τους και ιδιαίτερα μεταξύ των διαφορετικών γενεών που συνυπάρχουν σε μια οικογένεια. Συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών οικογενειών προσφύγων εμφανίζονται με μεγάλη συχνότητα, ως αποτέλεσμα του διαφορετικού επιπέδου επιπολιτισμού των μελών της προσφυγικής οικογένειας και της προσπάθειας προσαρμογής σε δυο κουλτούρες. Αυτή η διαδικασία συχνά μετατρέπεται σε διαγενεακή «διαμάχη αξιών» μέσα στην οικογένεια (Sangalang & Vang, 2018, Dalgaard & Montgomery, 2017).

Τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των οικογενειών της Μέσης Ανατολής

Η Μέση Ανατολή είναι μια περιοχή που καλύπτει την Αραβική χερσόνησο, τις χώρες γύρω από την Ερυθρά Θάλασσα και τον Περσικό κόλπο. Περιλαμβάνει επίσης τις περιοχές του Αφγανιστάν και του Πακιστάν. Τα όριά της δεν ήταν πάντα απολύτως σαφή και διαφέρουν ανά ιστορική περίοδο ενώ ποικίλουν ανάλογα την εθνολογική και γεωπολιτική οπτική. Η κυρίαρχη θρησκεία στην περιοχή είναι η μουσουλμανική αν και υπάρχουν πολλές χριστιανικές κοινότητες οι οποίες αποτελούν, κατά μέσο όρο, περίπου το 10% του συνολικού πληθυσμού των περιοχών αυτών, εκτός από την περιοχή του Λιβάνου στην οποία ο πληθυσμός των Χριστιανών ανέρχεται στο 50% περίπου. Στις περιοχές αυτές συντίθεται ένα ετερογενές, πολυπολιτισμικό και πολυεθνικό σύνολο πληθυσμών, συνεκτικός ιστός του οποίου είναι κυρίως η μουσουλμανική θρησκεία, ανεξάρτητα από τις διαφορετικές σχέτες (σουνίτες, σίιτες, κ.α.) με τις οποίες εμφανίζεται.

Με βάση τις παραδοσιακές προ-ισλαμικές και τις επικρατούσες θρησκευτικές αξίες, η οικογένεια αποτελεί τη σημαντικότερη κοινωνική μονάδα. Η έννοια της *umma* (δηλαδή, της ενότητας των μουσουλμάνων ως πνευματικών αδελφών), στηρίζεται στην οικογένεια ως σημαντική συστατική μονάδα του κοινωνικού συνόλου. Η οικογένεια, ως νοηματικό και αξιακό περιεχόμενο, σκιαγραφείται ως πατριαρχική, με πυραμιδική ιεραρχία, στην οποία ο σεβασμός στην ηλικία και το φύλο συνιστά σημαντική παράμετρο λειτουργίας της. Οι άντρες έχουν συγκεκριμένες αρμοδιότητες και ευθύνες προς τη σύζυγο και τα παιδιά τους και οι

γυναίκες δέχονται οδηγίες για το πώς θα φροντίσουν τον σύζυγο και τα παιδιά τους. Οι γυναίκες εντός της οικογένειας, (συνήθως με εκτεταμένη μορφή, εντός της οποίας η συγκατοίκηση τουλάχιστον τριών γενεών θεωρείται δεδομένη), αισθάνονται ασφαλείς για την επιβίωση των ιδίων και των παιδιών τους, αφού η οικογενειακή μονάδα, με την ευρύτερη και εκτεταμένη μορφή της, οφείλει να διασφαλίσει την κοινωνική τους θέση και υπόσταση. Και τα δυο φύλα αναμένεται να συνεισφέρουν στη διατήρηση της οικογενειακής συνοχής, σεβόμενα καθηκοντολόγια που καθορίζονται από τις παραδόσεις και τις κοινωνικές αξίες και να αναθρέψουν τα παιδιά τους σύμφωνα με τους κανόνες της θρησκείας και τους κοινωνικούς «κώδικες τιμής» (Abudabbeh, 1996). Η επικοινωνία μεταξύ των μελών της οικογένειας είναι κάθετη και διενεργείται μεταξύ των μελών που ασκούν εξουσία και εκείνων που την αποδέχονται. Οι γυναίκες αναμένεται να υπακούν και να σέβονται τους συζύγους και τους πατέρες τους, ενώ και οι δύο γονείς επιβάλλουν τις απόψεις τους και έχουν παραδοσιακά το δικαίωμα να χρησιμοποιούν το θυμό και την τιμωρία (και τη σωματική) σε περίπτωση ανυπακοής των παιδιών τους (Daneshroui, 2007). Σε περίπτωση κρίσεων και τα δύο φύλα αναμένεται να προτάξουν το όφελος της οικογένειας ως σύνολο, αντί για την εκπλήρωση των ατομικών τους στόχων (Abudabbeh, 1996).

Αν και η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, η εκβιομηχάνιση κρατών της περιοχής, η δυτική πολιτισμική επιρροή αλλά και οι διαρκείς πόλεμοι σε κάποια κράτη έχουν επιφέρει σημαντικές αλλαγές στις αντιλήψεις και τις πρακτικές των οικογενειών, η βασική δομή και το σύστημα ρόλων και σχέσεων των οικογενειών παραμένουν ουσιαστικά αναλλοίωτα. Σημαντική για τη συμπεριφορά και τη συνολική πορεία των μελών της ευρύτερης οικογένειας είναι η αίσθηση του «ανήκειν» σε μια πρωτογενή ομάδα ανθρώπων της οποίας το «ομαδικό καλό» είναι σημαντικότερο από το άτομο και τις επιθυμίες του (Abudabbeh, 1996).

Η δομική προσέγγιση και η σύνδεσή της με την κουλτούρα οικογενειών προσφύγων από τη Μέση Ανατολή

Η κουλτούρα είναι ένα σύνολο κατευθυντήριων γραμμών/οδηγιών/ωθήσεων που μεταβιβάζονται στα άτομα από γενιά σε γενιά με τρόπους συμβόλων, γλώσσας, τέχνης, τελετουργιών και κοινωνικών πρακτικών (Hussein, 2021), τα οποία ενδοβάλλονται στα άτομα κυριολεκτικά «μαζί με την τροφή τους». Συνθέτουν έναν πολιτιστικό φακό μέσα από τον οποίο τα άτομα βλέπουν τον κόσμο και μαθαίνουν πώς να ζουν μέσα σε αυτόν (Kim, 2003). Αυτές οι κατευθυντήριες γραμμές, όχι μόνο παρέχουν ένα ηθικό και αξιακό πλαίσιο όρασης της πραγματικότητας, μέσω της οποίας τα άτομα κατανοούν τον κοινωνικό κόσμο, αλλά

στοχεύουν επίσης στη διατήρηση της κοινωνικής αρμονίας και ενότητας των ανθρώπινων κοινωνιών (Garran & Rozas, 2013). Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας του επιπολιτισμού, αυτός ο πολιτισμικός φακός μεταβάλλεται και, κατά συνέπεια, οι κατευθυντήριες γραμμές και η κατανόηση του κοινωνικού πλαισίου τροποποιούνται.

Η δομική προσέγγιση εστιάζει στην οικογενειακή μονάδα και μέσω αυτής στο άτομο. Αντιλαμβάνεται την οικογένεια ως ένα σύνολο συστημάτων και υποσυστημάτων, ρόλων και κανόνων, ορίων και ιεραρχίας (Minuchin & Nichols 1998). Αυτή η προσέγγιση είναι συμβατή με την εμπειρία των οικογενειών με καταγωγή από τη Μέση Ανατολή, διότι «ταιριάζει» με την κουλτούρα της οικογένειας για σεβασμό στους κανόνες και στην εξουσία της γονικής ιεραρχίας.

Μια λειτουργική οικογένεια έχει σαφή όρια μεταξύ ατόμων και υποσυστημάτων, διευκολύνει την προσωπική ανάπτυξη, φιλτράρει την «εισβολή» αλλότριων επιρροών στο οικογενειακό σύστημα, διατηρεί την ιεραρχία μεταξύ των γενεών ενώ έχει ευέλικτους κανόνες και ρόλους που προσαρμόζονται στο εσωτερικό πλαίσιο της οικογένειας και στο εξωτερικό περιβάλλον (Minuchin & Nichols 1998). Αυτά τα χαρακτηριστικά αφορούν σε όλα τα οικογενειακά σχήματα και σαφώς περιλαμβάνουν τις οικογένειες με τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που εξετάζουμε.

Ο πρωταρχικός στόχος της συμβουλευτικής διαδικασίας είναι να βοηθήσει την οικογένεια, όταν απαιτείται από τις συνθήκες της ενταξιακής της πορείας, να τροποποιήσει τη δομή της και την οργάνωσή της δημιουργώντας μια εναλλακτική δομή στην οποία τα μέλη και τα υποσυστήματα να παραμένουν ιεραρχικά ενοποιημένα ενώ θα μπορούν να διαφοροποιούνται μεταξύ τους (Navarre, 1998). Η οικογένεια δεν βασίζεται μόνο σε μια οργανωτική δομή αλλά επιπροσθέτως και σε ένα σύνολο γνωστικών σχημάτων - αξιών που νομιμοποιούν και επικυρώνουν την οργάνωση της οικογένειας. Τόσο η οργανωτική δομή της οικογένειας όσο και το σύστημα αξιών της αλληλο-υποστηρίζονται μεταξύ τους (Navarre, 1998). Κατά συνέπεια, οποιαδήποτε αλλαγή στη δομή της οικογένειας θα τροποποιήσει και το σύστημα αξιών της και αντίστροφα, κάθε αλλαγή στο σύστημα αξιών θα προκαλέσει αλλαγή στη δομή της οικογένειας, δεδομένου ότι, ιδιαίτερα στις συνθήκες της προσφυγοποίησης, ενισχύεται η αλληλεξάρτηση και τα άτομα δεν μπορούν/επιθυμούν, συνήθως, να διαχωριστούν από το σύνολο.

Εντούτοις, εμφανίζονται πολύ συχνά συγκρούσεις μεταξύ των μελών μιας προσφυγικής οικογένειας οι οποίες συνδέονται με τα διαφορετικά στάδια επιπολιτισμού των μελών της:

Τα παιδιά και οι έφηβοι-έφηβες αποδέχονται και ασπάζονται ευκολότερα στάσεις και συμπεριφορές της κοινωνίας της χώρας υποδοχής μέσα από το σχολικό και φιλικό περιβάλλον των συνομήλικων, μαθαίνουν πιο εύκολα τη γλώσσα ενώ αντίθετα οι γονείς είναι περισσότερο επιφυλακτικοί και συντηρητικοί (Birman, 2006). Οι γονείς συχνά αισθάνονται σαστισμένοι και βιώνουν απώλεια ελέγχου των παιδιών τους και της συνοχής της οικογένειας καθώς τα βλέπουν να αποκτούν νέες συμπεριφορές και να απορρίπτουν κάποιες παραδοσιακές αξίες τους. Με τη σειρά τους τα παιδιά εκφράζουν τη διάθεσή τους για ανεξαρτησία, προβάλλουν ατομικές επιθυμίες, επιλογές και σκέψεις και διεκδικούν ισοτιμία στις σχέσεις τους με τις παλαιότερες γενιές (Sonderegger, Barrett & Creed, 2004). Η αυξανόμενη αυτοπεποίθηση των παιδιών – εφήβων συνεπικουρούμενη από τις επικρατούσες στη χώρα υποδοχής αντιλήψεις (και νομοθεσία) για τα δικαιώματα των παιδιών, κάνουν τους γονείς να ανησυχούν καθώς πιστεύουν ότι αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα την απομάκρυνσή τους από την οικογένεια και την αδιαφορία για τους γονείς, ενώ θεωρούν ότι με αυτό τον τρόπο απορρίπτουν τις παραδόσεις τους. Οι γονείς μπορεί να αντιδράσουν υπερβολικά, φοβούμενοι ότι οι οικογενειακοί τους δεσμοί μπορεί να διακοπουν ή να αποδυναμωθούν (Sonderegger, Barrett, & Creed, 2004). Ως εκ τούτου, προσπαθούν να επιβάλλουν την εξουσία τους με τρόπους που συχνά καταλήγουν σε κλιμακούμενες συγκρούσεις. Τα παιδιά και οι έφηβοι – έφηβες αντιδρούν, θυμώνουν και αντιτίθενται στους γονείς τους για την αδυναμία ή την απροθυμία τους να μάθουν και να προσαρμοστούν στο νέο τρόπο ζωής (Weinreich, 2009).

Η δομική προσέγγιση στη συμβουλευτική με οικογένειες προσφύγων συνδέεται με πέντε άξονες:

Ο πρώτος άξονας είναι η νομοθεσία της χώρας υποδοχής, η οποία θέτει περιορισμούς στη γονική εξουσία και στη δυνατότητα «τιμωρίας» που έχουν οι γονείς ενώ αναγνωρίζει διακριτά δικαιώματα των παιδιών. Αυτή η πληροφορία όταν γίνεται γνωστή στα μέλη της οικογένειας και ιδιαίτερα στα παιδιά, διαταράσσει τη δυναμική της οικογένειας και συχνά αλλάζει τις απαντητικές συμπεριφορές των μελών της.

Παράδειγμα: Έφηβος 14 ετών, Αφγανικής καταγωγής, κατήγγειλε τον πατέρα του για ξυλοδαρμό εναντίον του στη Διοίκηση Δομής Φιλοξενίας στην Αττική, διότι δεν του επέτρεπε να συμμετέχει σε εξωσχολικές δραστηριότητες με συμμαθητές του. Σε μια παραδοσιακή αφγανική οικογένεια τα παιδιά πρέπει να δείχνουν σεβασμό στους γονείς και στα μεγαλύτερα σε ηλικία μέλη. Η ανυπακοή στα λόγια και τις επιταγές ενός πρεσβύτερου και ειδικά του πατέρα θεωρείται ως εξαιρετική ασέβεια και τιμωρείται. Στην προκειμένη

περίπτωση, οι σχέσεις μέσα στην οικογένεια είχαν διαταραχθεί πολύ και χρειάστηκε συμβουλευτική παρέμβαση ώστε να επανέλθει μια νέα ισορροπία στις σχέσεις μεταξύ των μελών της. Η συμβουλευτική παρέμβαση εκκίνησε από την προσπάθεια της συμβούλου να γίνει αποδεκτή από τον πατέρα και να δεχτεί να «μοιραστεί» μαζί της την εξουσία του. Η αποδοχή του ρόλου της ως συν-ηγέτης για την αντιμετώπιση της παρούσας κρίσης ήταν ουσιαστικά και η αρχή της αναδόμησης της οικογενειακής δομής, η οποία μέσω της κυκλικότητας θα επηρεάσει συνολικά την απαντητικότητα και τις «καλειδοσκοπικές» συμπεριφορές των μελών και μετά το πέρας της παρέμβασης, όταν δηλαδή η θεραπεύτρια αποσυνδεθεί από την οικογένεια. Μια αρχική ενέργεια αφορούσε στην ενημέρωση του πατέρα για τις ευκαιρίες εξωσχολικών δραστηριοτήτων των παιδιών, στο περιεχόμενό τους και στη δυνατότητα ελέγχου του σε αυτές, «συμπράττοντας» σχηματικά με την εξουσία του στα υπόλοιπα μέλη. Στη συνέχεια, με παρόντα όλα τα μέλη της οικογένειας, η σύμβουλος προσπάθησε να δώσει την ευκαιρία και στα δυο υποσυστήματα, το γονικό και το αδελφικό, να συμμετέχουν ισότιμα σε μια διαλογικού τύπου αναζήτηση λύσεων, διευρύνοντας το επικοινωνιακό σύστημα της οικογένειας. Παράλληλα, έγινε προσπάθεια να διατηρηθούν τα όρια μεταξύ των υποσυστημάτων, αποθαρρύνοντας την έκφραση της συμμαχίας μητέρας – γιού, η οποία εμφανίστηκε στις συνεδρίες. Η σύμβουλος, ανιχνεύοντας με ανοικτές ερωτήσεις το περιεχόμενο των σκέψεων και των συναισθημάτων, προσπάθησε να εδραιώσει μια σχέση εμπιστοσύνης με τα μέλη της οικογένειας. Με ενσυναίσθηση και υποστήριξη του κάθε μέλους ξεχωριστά, η σύμβουλος ενέπλεξε το οικογενειακό σύστημα σε έναν πιο ανοιχτό και ελεύθερο διάλογο, όπου συζητήθηκαν όχι μόνο η παρούσα κρίση αλλά και συνολικά οι εναλλακτικοί τρόποι αντιμετώπισης των διενέξεων/διαφορών μέσα στην οικογένεια.

Ο δεύτερος άξονας συνδέεται με την πολιτισμική διαφορετικότητα του/της συμβούλου. Στην Ελλάδα, συνήθως, οι σύμβουλοι που εργάζονται με οικογένειες προσφύγων ανήκουν σε πολιτισμικά διαφορετική πληθυσμιακή ομάδα από αυτή των οικογενειών με τις οποίες συνεργάζονται. Για αυτό τον λόγο, ο/η σύμβουλος είναι απαραίτητο, εκτός από την πολιτισμική ενημερότητα και ευαισθητοποίηση τις οποίες οφείλει να καλλιεργεί, να δίνει τον απαιτούμενο κάθε φορά χρόνο ώστε να κατανοήσει, εν τω βάθει, τις συμπεριφορές των μελών μιας οικογένειας, ενθαρρύνοντας τις μεταξύ τους διαντιδράσεις και παρατηρώντας τις απαντητικές τους συμπεριφορές (Βουλγαρίδου, 2001). Στόχος αυτής της παρατήρησης είναι να ενεργοποιηθούν και να αποκαλυφθούν τα πρότυπα επικοινωνίας/συνδιαλλαγής και να αναπαραχθούν τα συναισθηματικά φαινόμενα που διαμορφώνουν τη ζωή της οικογένειας. Η αναδιάρθρωση της δομής της οικογένειας θα πρέπει να γίνει συναισθηματικά αποδεκτή

από όλα τα μέλη, ως φυσική προσαρμογή και όχι ως επιταγή των συνθηκών. Στο προηγούμενο παράδειγμα, για να το επιτύχει αυτό η σύμβουλος, χρησιμοποιεί την τεχνική της μίμησης. Δηλαδή, «μιμείται» τη μορφή επικοινωνίας πατέρα–γιου, ώστε να επισημάνει/καταδείξει τις δυσλειτουργικές συμπεριφορές, το ύφος και το περιεχόμενο της μεταξύ τους επικοινωνίας. Στη συνέχεια, ο έφηβος γιος ενθαρρύνεται να εξηγήσει την επιθυμία του να γίνει μέρος μιας ομάδας συνομηλίκων με κοινά ενδιαφέροντα και επιθυμίες. Η σύμβουλος τον διευκολύνει, δείχνοντας παράλληλα σεβασμό στις ανησυχίες του πατέρα και ενημερώνοντάς τον για το περιεχόμενο των δραστηριοτήτων. Με την τεχνική της «μίμησης» των συμπεριφορών πατέρα – γιού και τη μετέπειτα αναδόμηση της επικοινωνίας, η αντιληπτή από τον πατέρα ανυπακοή του γιού του μετατρέπεται σε μια εμπειρία προσπάθειας εξισορρόπησης «δύο πολιτισμών». Η τεχνική της «μίμησης», των εκατέρωθεν εκφρασμένων συμπεριφορών από τη σύμβουλο, λειτούργησε και ως επανορθωτική τεχνική του «διπλού δεσμού» επικοινωνίας πατέρα – γιού.

Ο τρίτος άξονας αφορά στη διαδικασία «ιεραρχικής σύνδεσης» με την οικογένεια. Ο/η σύμβουλος θα πρέπει να εγκαταστήσει μια σχέση εμπιστοσύνης και αποδοχής από την οικογένεια πριν προβεί σε οποιαδήποτε προσπάθεια παρέμβασης στη δομή της, όπως τονίστηκε και προηγουμένως. Αυτή η σχέση εμπιστοσύνης όπου μοιράζεται προσωρινά και με την αποδοχή των μελών την «ηγεσία» της οικογένειας, θα μπορέσει να του/της προσδώσει μια θέση «ρυθμιστή» της κατάστασης. Η θέση «ρυθμιστή» προσιδιάζει με την οικεία για τα μέλη της οικογένειας ιεραρχική δομή του οικογενειακού συστήματός τους. Για αυτό το λόγο είναι ουσιώδης για την εισαγωγή της νέας πληροφορίας και της αλλαγής στο οικογενειακό σύστημα.

Παράδειγμα: Συμβουλευτική παρέμβαση με οικογένεια αφγανικής καταγωγής. Ο πατέρας της οικογένειας βρίσκεται σε διαμάχη με την 18 ετών κόρη του εξαιτίας της επιλογής της να σπουδάσει κομμωτική και να εργαστεί εκτός Δομής Φιλοξενίας. Η κοπέλα συνδέεται με έναν ομοεθνή της, επίσης κάτοικο της Δομής, χωρίς τη συναίνεση του πατέρα της. Οι καυγάδες και η προσπάθεια του πατέρα για βίαιη επιβολή των απόψεών του είναι συνεχείς. Η συμβουλευτική παρέμβαση εστιάζει, όπως και στο προηγούμενο παράδειγμα, στην αναγκαιότητα να κατανοήσει το κάθε μέλος τις απόψεις του άλλου και να αποδεχτούν εκατέρωθεν τα δεδομένα: ο πατέρας έχει το δικαίωμα να εκφράζει τις αντιρρήσεις του και να «συμβουλευθεί» την κόρη του και η κόρη έχει την υποχρέωση να ακούσει τις παραινέσεις του πατέρα της, αλλά ως ενήλικη πλέον, έχει το δικαίωμα να κάνει τις δικές της επιλογές. Σε αυτό το σημείο εκφράζεται η βασική δυσκολία της προσπάθειας διαφοροποίησης του

εαυτού σε αντίθεση με τη συναισθηματική συγχώνευση με την οικογένεια, η οποία ουσιαστικά αναφέρεται στην ικανότητα ενός ατόμου να διακρίνει τον εαυτό του/της από την οικογένεια καταγωγής σε προσωπικό και πνευματικό επίπεδο (Heafner, 2014). Η σύμβουλος, αφού διευκόλυνε τον πατέρα να εκφράσει τις απόψεις και τις αντιρρήσεις του, δείχνοντας σεβασμό στον γονικό του ρόλο, προέτρεψε την κόρη να συμμετέχει σε διάλογο μαζί του με τη διαμεσολάβησή της. Η σύμβουλος σε θέση «ρυθμιστή» της κατάστασης απέτρεψε απόπειρες βίαιης συμπεριφοράς του πατέρα και τον βοήθησε να κατανοήσει τα σχέδια της κόρης του και τη δική της οπτική, (φέρνοντας ως παράδειγμα γυναίκες αφγανικής καταγωγής με σπουδές και επαγγελματική πορεία), βοηθώντας την εξατομίκευση των αναγκών και επιθυμιών της και εξομαλύνοντας τις μεταξύ τους σχέσεις. Οι πολιτισμικές αξίες των δικαιωμάτων του πατέρα να έχει λόγο στη ζωή του παιδιού του με τη διευκόλυνσή του από τη σύμβουλο να τις εκφράσει με σαφήνεια έγιναν σεβαστές, ενώ παράλληλα διατηρώντας ρόλο «ρυθμιστή» η σύμβουλος υπερασπίστηκε το δικαίωμα της κόρης στις προσωπικές της επιλογές.

Ο τέταρτος άξονας είναι αυτός της αναδόμησης/αναδιάρθρωσης της δομής της οικογένειας. Είναι η σημαντικότερη πρόκληση στη θεραπεία/συμβουλευτική οικογένειας κάθε μορφής. Πρόκειται ουσιαστικά για την προσπάθεια τροποποίησης των αντιλήψεων της οικογένειας και αναμόρφωσης των απαντητικών συμπεριφορών των μελών της. Στο προηγούμενο παράδειγμα, όπου το πρόβλημα είναι οι επιλογές της κόρης, η παρέμβαση της συμβούλου μετατοπίζει την οικογένεια από τη βεβαιότητα της διαφωνίας (δεδομένων των προτύπων συμπεριφοράς και επικοινωνίας), στη σύγχυση, στην προσπάθειά της να αλλάξει τις στάσεις και τις προσδοκίες των εμπλεκόμενων μελών και να διαμορφώσει εναλλακτικά πρότυπα αλληλεπίδρασης στην οικογένεια. Παίρνοντας το ρόλο του «συν-ηγέτη – ρυθμιστή», η σύμβουλος βοηθά τον πατέρα να «ξεκουραστεί» από την εξουσία του και να εκθέσει τους προβληματισμούς του. Αναδομεί την οικογένεια προσφέροντας εναλλακτικά πρότυπα συμπεριφοράς που με τη σειρά τους, μέσω της κυκλικότητας, προκαλούν νέες αλληλεπιδράσεις στην οικογένεια και αλλαγή στον τρόπο επικοινωνίας. Η οικογένεια διαχειρίζεται το πρόβλημα και μέσα από την επανένωσή της γύρω από αυτό, μαθαίνει παράλληλα πώς να χαλαρώνει, σε ανεκτό για όλα τα μέλη βαθμό, τους αυστηρούς της κανόνες και τα όριά της. Η επιπολιτισμική επίδραση στην οικογένεια, που εκφράστηκε ως δομικό πρόβλημα του οικογενειακού συστήματος, οδήγησε στην αναδόμησή της και στην προσαρμογή των μελών της μέσω εναλλακτικών μορφών σκέψης και συμπεριφοράς.

Ο πέμπτος άξονας αφορά στην εξέλιξη της δομικής αναδιάρθρωσης σε αναπλαισίωση. Τα δομικά προβλήματα που αντιμετωπίζει μια προσφυγική οικογένεια στην Ελλάδα, αφορούν στην ουσία τους την προσφυγική – μειονοτική πραγματικότητα που πρέπει να διαχειριστεί. Το πώς δηλαδή τα μέρη του οικογενειακού συστήματος, ξεχωριστά το καθένα, διαντιδρούν με το ευρύτερο κοινωνικό σύστημα της χώρας υποδοχής, πόσο το ίδιο το σύστημα διατηρεί την ισορροπία και την ομοιοστασία του. Κάθε μέλος της οικογένειας βρίσκεται αντιμέτωπο με το καθεστώς της εθνικής μειονότητας και δίνει τον προσωπικό του επιπολιτισμικό αγώνα.

Ο επιπολιτισμός είναι μια πολυδιάστατη έννοια η οποία αναφέρεται στην προσπάθεια διατήρησης της κουλτούρας καταγωγής (έθιμα, συνήθειες και συμπεριφορές, σύστημα αξιών, ενδο-ομαδική επικοινωνία και ταύτιση) παράλληλα με την ηθελημένη αποδοχή των νέων πολιτισμικών δεδομένων της χώρας υποδοχής (Berryetal, 2006). Αισθήματα θυμού, ενοχής και σύγχυσης εμφανίζονται πολύ συχνά στα μέλη μιας προσφυγικής οικογένειας, ως αποτέλεσμα αυτής της ισορροπητικής προσπάθειας (Dalgaard & Montgomery, 2017). Η εκτόνωση αυτών των συναισθημάτων συνήθως κατευθύνεται μέσα στην οικογένεια, όπου τα μέλη αισθάνονται μεγαλύτερη ασφάλεια. Δυστυχώς όμως, αυτό αφενός αυξάνει την ένταση αφετέρου αναδύει τις διαφορές στα ποσοστά επιπολιτισμού των μελών της οικογένειας, οι οποίες με τη σειρά τους προκαλούν νέες εντάσεις όταν εκφράζονται επιθυμίες και ακολουθούνται καινοφανείς για το οικογενειακό σύστημα συμπεριφορές (Voulgaridou, Papadopoulos, & Tomaras, 2006). Σε αυτές τις περιπτώσεις η συμβουλευτική παρέμβαση θα πρέπει να εστιάσει στην ανάδειξη των πραγματικών αιτιών των συμπεριφορών που συνδέονται με τις διαγενεακές δυσκολίες του επιπολιτισμού και όχι με τα αρνητικά συναισθήματα που εκφράζονται προς την οικογένεια. Η αναπλαισίωση, όπως αυτή περιεγράφηκε στα προηγούμενα παραδείγματα ως εμπειρία προσπάθειας εξισορρόπησης «δύο πολιτισμών» από τα νεότερα μέλη των οικογενειών, είναι ένα σημαντικό εργαλείο για την αντιμετώπιση αυτών των δυσλειτουργιών.

Σε μια προσφυγική οικογένεια με καταγωγή από τη Μέση Ανατολή, δομημένη με σαφώς καθορισμένα όρια και ρόλους γονέων – παιδιών, ο/η σύμβουλος προσπαθεί να αναδείξει εναλλακτικές συμπεριφορές και να μετασηματίσει τη δομή της οικογένειας από τα άκαμπτα όρια των μελών σε πιο ευέλικτα (και) μέσω της αναπλαισίωσης. Στο παράδειγμα των συγκρουσιακών σχέσεων μεταξύ του 14χρονου και του πατέρα του, η σύμβουλος μίλησε για τη δυσκολία τού να είσαι έφηβος σε ένα νέο σχολικό πλαίσιο, όπου η πλειοψηφία των μαθητ(ρι)ών ανήκουν σε άλλη κουλτούρα και έχουν διαφορετικές συνήθειες και συμπεριφορές και για το πόσο σημαντικό είναι για τον έφηβο μαθητή να κερδίσει την

αποδοχή των συμμαθητ(ρι)ών του, για το αίσθημα συμπερίληψης που θα νιώσει και για το πόσο αυτό θα επηρεάσει συνολικά τη σχολική του πορεία. Αναπλαισιώνοντας τη συμπεριφορά του εφήβου, δόθηκε η δυνατότητα στους γονείς και ιδιαίτερα στον πατέρα να ερμηνεύσει με διαφορετικό τρόπο τη συμπεριφορά του γιού του. Έγινε κατανοητό δηλαδή ότι η έκφραση της επιθυμίας του να συμμετέχει σε εξωσχολικές δραστηριότητες και η «ασέβειά» του προς την άρνηση του πατέρα, η οποία οδήγησε σε ξυλοδαρμό, δεν ήταν αποτέλεσμα της επιθυμίας του να στραφεί ενάντια στην οικογένεια αλλά μια προσπάθειά του να αισθανθεί αποδεκτός και να συμμετέχει ισότιμα στην ομάδα των συνομηλίκων του. Η αναπλαισίωση της συμπεριφοράς του, ως εσωτερική σύγκρουση υγιούς επιπολιτισμικής προσπάθειας του εφήβου, βοήθησε στην κατανόηση και αποδοχή της συμπεριφοράς του από τον πατέρα ενώ παράλληλα πρόσφερε ένα εναλλακτικό μοτίβο αλληλεπίδρασης μεταξύ τους, αξιοποιώντας τον διάλογο και την προσπάθεια κατανόησης των επιθυμιών των μελών της οικογένειας. Αντίστοιχα και με το παράδειγμα της νεαρής κοπέλας, η επιθυμία της να ακολουθήσει τις προσωπικές της επιλογές αναπλαισιώθηκε από αρνητική σε θετική εξέλιξη για την οικογένεια.

Η επίλυση των συγκρούσεων και στις δυο περιπτώσεις, αναπλαισιωμένες με επιπολιτισμικούς όρους και όχι με όρους «ανυπακοής», επέτρεψε στις οικογένειες να αναδομήσουν τα υποσυστήματά τους ώστε να γίνουν τόσο διαπερατά όσο να διατηρήσουν τη συνοχή τους, να ενσωματώσουν θετικές πρακτικές από την κουλτούρα της χώρας υποδοχής και να αποδεχτούν νέα πρότυπα επικοινωνίας, τα οποία κατέστησαν περισσότερο ευέλικτα τα άκαμπτα όρια που υπήρχαν.

Επίλογος

Για τις οικογένειες με καταγωγή από τη Μέση Ανατολή, η οικογένεια θεωρείται σημαντικότερη από το άτομο. Το άτομο νοείται μόνο ως μέλος μιας οικογένειας την οποία οφείλει να σέβεται και να πειθαρχεί στις επιταγές της. Η δομική προσέγγιση προσφέρει μια χρήσιμη δυνατότητα/προοπτική στους κοινωνικούς λειτουργούς που εργάζονται συμβουλευτικά με οικογένειες προσφύγων λόγω της έμφασης που δίνει στην οικογενειακή μονάδα (και μέσω αυτής στα μέλη), στη διαδικασία και στη δομή της οικογένειας. Παρέχει τη δυνατότητα παρέμβασης, με σεβασμό στα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της οικογένειας, ενώ δίνει τη δυνατότητα στα μέλη της οικογένειας να διαπερνούν με ασφάλεια τα όριά της, να «ρέουν» μέσα και έξω από τα πολιτισμικά πρότυπα και τις συμπεριφορές που

εκφράζονται αφενός στην οικογένεια και αφετέρου στη χώρα υποδοχής, αμβλύνοντας τις συγκρούσεις και προάγοντας την ενταξιακή πορεία των μελών της.

Επιπλέον, παρέχει το θεωρητικό πλαίσιο μιας επαρκούς συμβουλευτικής προσέγγισης για τις οικογένειες με καταγωγή από χώρες της Μέσης Ανατολής, καθώς χρησιμοποιεί έννοιες όπως η ιεραρχία και η υπεράσπιση του γονικού συστήματος, τα όρια και τα υποσυστήματα, οι οποίες την καθιστούν συμβατή με τις πολιτισμικές αξίες των οικογενειών με αυτές τις εθνογεωγραφικές καταβολές.

Βιβλιογραφία

- Abudabbeh, N. (1996). *Arab Families. In: Ethnicity and Family Therapy*. Eds: McGoldrick M., Giordano G., Pearce J., 2nd ed., The Guilford Press. New York. pp. 333-340.
- Berry J., W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*. 46, no. 1: 5-34. doi:10.1080/026999497378467.
- Βουλγαρίδου, Μ. (2001). Διαφορετικότητα χωρίς προκατάληψη: Επισημάνσεις στη συμβουλευτική με εθνικές μειονότητες. *Κοινωνική Εργασία*, τ. 62, σελ. 95 – 106.
- Birman D. (2006). Acculturation gap and family adjustment: Findings with Soviet Jewish refugees in United States and implications for measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. DOI: 10.1177/0022022106290479
- Voulgaridou, M., Papadopoulos, R. & Tomaras, V. (2006). Working with Refugee Family in Greece: Systemic considerations. *Family Therapy*, 28, pp. 200 – 220.
- Dalgaard, N. & Montgomery, E. (2017). The transgenerational transmission of refugee trauma: Family functioning and children's psychosocial adjustment. *International Journal of Migration, Health, and Social Care*. doi:10.1108/IJMHS-06-2016-0024.
- Daneshpour, M. (2007). Muslim families and family therapy. *Journal of Marital and Family Therapy*. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.1998.tb01090.x>
- Garcia, B. (2016). Theory and social work practice with immigrant populations. *Social Work with Immigrants and Refugees*, 1 (1), pp.97-104.
- Garran, A.M. & Rozas, L.W. (2013). Cultural competence revised. *Journal of Ethnic and Cultural Diversity in Social Work*. pp 97-111. doi.org/10.1080/15313204.2013.785337
- Haefner, J. (2014). An application of Bowen Family Systems Theory. *Issues in Mental Health Nursing*. doi: 10.3109/01612840.2014.921257.
- Harper – Dorton, K. & Lantz, J. (2007). *Cross-Cultural Practice: Social Work with Diverse Populations*. Lyceum Books, INC. Chicago.

- Hussain, A. (2021). Society and culture. *International Journal of Scientific Research*. vol.12, Issue 01, pp: 40608-40613.
- Kerr, M. (2017). *Theory*. The Bowen Center for the Study of the Family. Retrieved from <https://thebowncenter.org/theory/>
- Kim J. (2003). Structural Family Therapy and its Implications for the Asian American Family. *The Family Journal: Counselling and Therapy for Couples and Families*. Vol. 11. No. 4. 388-392.
https://www.researchgate.net/publication/247763404_Structural_Family_Therapy_and_Its_Implications_for_the_Asian_American_Family
- Minuchin, S & Nichols, M. (1998). *Family Healing: Strategies for Hope and Understanding*. The Free Press N. York.
- Navarre, S.E. (1998). Salvador Minuchin's structural family therapy and its application to multicultural family systems. *Issues in Mental Health Nursing*. 19, pp.557-570. DOI: 10.1080/016128498248845
- Phillimore, Jenny. (2011). Refugees, acculturation strategies, stress, and integration. *Journal of Social Policy* 3: 575.
- Sangalang, C. & Vang, C. (2017). Intergenerational trauma in refugee families: A systematic review. *Journal of Immigrant Minor Health*, 19 (3): 745-754.doi: 10.1007/s10903-016-0499-7.
- Segal, U., & Mayadas, N. (2005). Assessment of issues facing immigrant and refugee families. *Child Welfare League of America*, 84 (5), 563-583.
- Sonderegger R., Barrett P.M. & Creed P. (2004). Models of Cultural Adjustment for Child and Adolescent Migrants to Australia: Internal Process and Situational Factors. *Journal of Child and Family Studies*, Vol. 13, No. 3, pp. 357–371.
- Von Schlippe, A., & Frank, H. (2013). The theory of social systems as a framework for understanding family businesses. *Family Relations: Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 62 (3), pp.385-396.
- Voulgaridou M., Papadopoulos R., Tomaras V. (2006). Working with Refugee Family in Greece: Systemic considerations. *Family Therapy*, 28, pp. 200-220.
- Weinreich P. (2009). "Enculturation," not "acculturation": Conceptualizing and assessing identity processes in migrant communities. *International Journal of Intercultural Relations*, 33, pp.124–139.